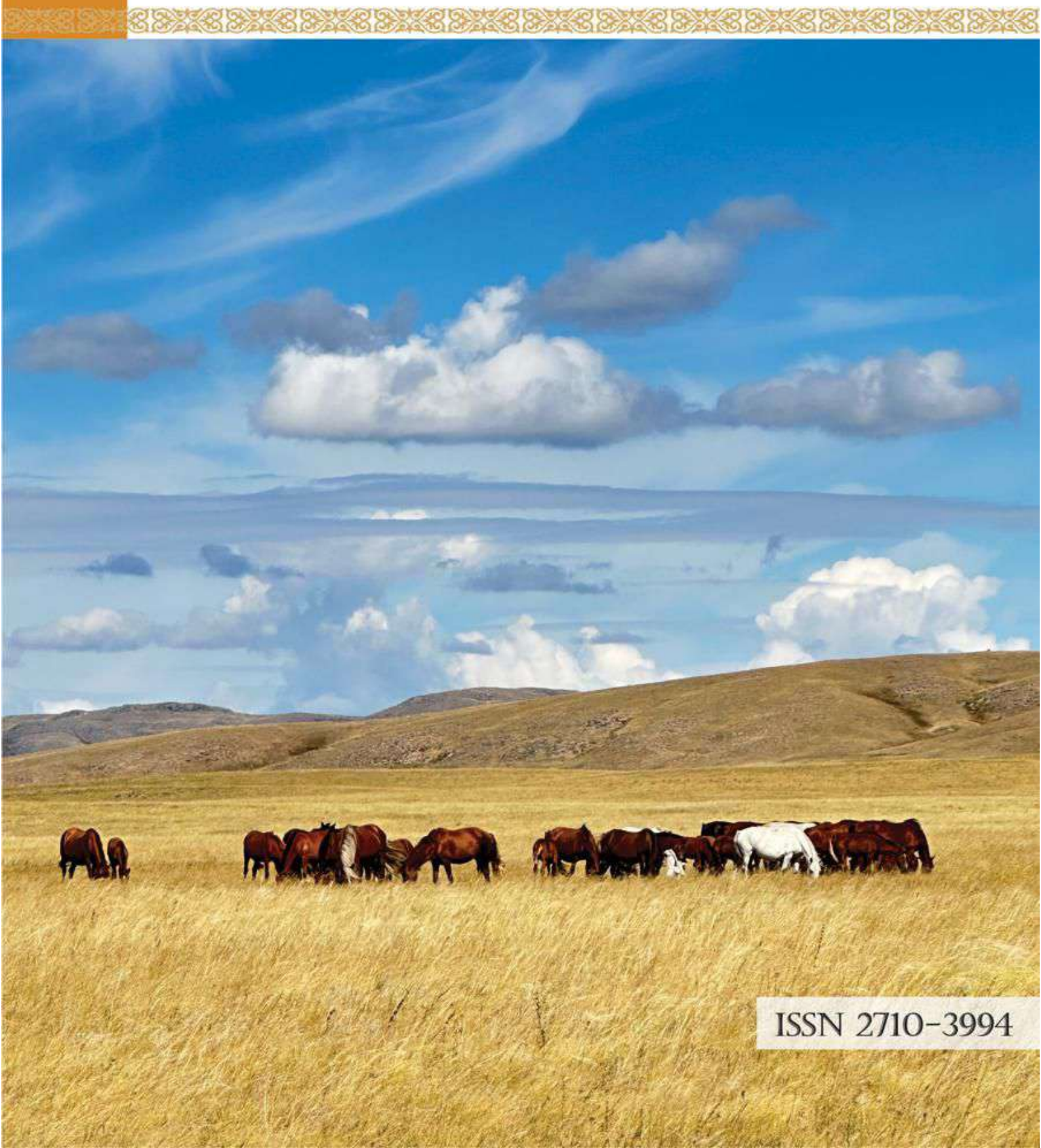

2025. 12 (3)

Asian Journal "STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 3, pp. 709-726, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_3_709-726

ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN)

Baigabatova Nazgul Kazhimuratovna¹, Ishkalova Gulbanu Ismagulovna^{2*}

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
(187A, Zhansugurov Str., 040000 Taldykorgan, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Docent)
 <https://orcid.org/0000-0001-6228-4043>. E-mail: bnk1606@mail.ru

²Zhetysu University named after I. Zhansugurov
(187A, Zhansugurov Str., 040000 Taldykorgan, Republic of Kazakhstan)
PhD
 <https://orcid.org/0000-0001-5135-0893>. E-mail: ishkalova0703@mail.ru

*Corresponding Author

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025
© Baigabatova N.K., Ishkalova G.I., 2025

Abstract. *Introduction.* Land relations in Northern Kazakhstan in the late 19th and early 20th centuries represent a complex issue in the political and socio-economic history of Kazakhstan during the colonial period. The resettlement policy and administrative reforms carried out by the Tsarist government disrupted the traditional Kazakh system of land use. In the context of current geopolitical conditions, where territorial integrity and land ownership have become matters of both domestic and foreign policy, the study of land relations gains particular relevance. *Purpose and Objectives of the Study.* Scientific analysis of the features of colonial land relations and legal restrictions in Northern Kazakhstan in the late 19th and early 20th centuries based on documents from the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan, as well as the introduction of these documents into scientific circulation. *Materials and Methods.* This article applies both general scientific and specific historical methods. In particular, the historical-comparative method, systematic analysis, and text analysis techniques enable a comprehensive understanding of the legal and social aspects of land relations under colonial conditions. In processing the data, archival research, historical-legal analysis, and economic analysis were employed. *Results.* During the study, various types of archival documents related to land relations were identified: legislative acts of the Tsarist government on land issues; documents on land leasing, land disputes, and settlement of migrants; materials on geographical names; documents reflecting the Kazakhs' attitude towards land policies and the leasing of plots for the extraction of mineral resources. These data demonstrate that the Russian Empire viewed Kazakh lands not only as a military and resettlement resource but also as a strategic space for the exploitation of natural wealth. The intensification of land conflicts led to the Kazakhs becoming not a people “without land”, but rather a people “without the right to land”.

Nevertheless, their efforts to preserve traditional land rights through filing complaints and expressing disagreement with administrative decisions are evident. *Conclusion.* The Central State Archive of the Republic of Kazakhstan holds valuable documents for a comprehensive study of land relations in Northern Kazakhstan during the colonial period, forming a source-based foundation for future historical and legal research.

Keywords: Northern Kazakhstan, land relations, archival documents, leasing, resettlement, colonial policy, land use

Acknowledgements. Source of financing: The article was supported by the program-targeted funding of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under the project BR24993047 “Modern Challenges in the Regulation of Land Relations: Historical and Legal Analysis” (contract number 418-PTF-24–26).

For citation: Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. Archival materials as a source for studying land conflicts in Northern Kazakhstan in the 19th – early 20th centuries (based on documents from the CSA RK) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 3. Pp. 709–726. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_709-726

XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Байгабатова Назгуль Кажимуратовна¹, Ишкалова Гульбану Исмагуловна^{2*}

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(187А-үй, Жансүгіров көш., 040000 Талдықорған, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)
 <https://orcid.org/0000-0001-6228-4043>. E-mail: bnk1606@mail.ru

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(187А-үй, Жансүгіров көш., 040000 Талдықорған, Қазақстан Республикасы)
PhD
 <https://orcid.org/0000-0001-5135-0893>. E-mail: ishkalova0703@mail.ru

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастары – Қазақстанның отарлық кезеңдегі саяси, әлеуметтік-экономикалық тарихының күрделі мәселесі болып табылады. Патша үкіметінің жүргізген қоныс аудару саясаты мен әкімшілік қайта құрулары қазақ дәстүрлі жер пайдалану жүйесін бұзды. Қазіргі геосаяси ақиқатта аймақтық тұтастық, ішкі және сыртқы саясатта жерге иелік ету басты нысан болған жағдайда жер қатынастарын зерттеу маңызды. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінде сақталған құжаттар негізінде XIX–XX ғасырдың басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарының отарлық сипатын талдау және оларды ғылыми айналымға енгізу. *Материалдар мен әдіс-тәсілдері.* Мақалада жалпығылыми және арнайы тарихи әдістер қолданылған. Атап айтсақ, тарихи-салыстырмалы, жүйелі талдау және мәтіндерді талдау әдістері жер қатынастарының отарлық сипаттағы құқықтық және әлеуметтік аспектілерін толық ашуға мүмкіндік береді. Деректерді өңдеуде архивтік зерттеу, тарихи-құқықтық талдау, экономикалық талдау қамтылған. *Нәтижелер.* Зерттеу барысында жер қатынастары бойынша архив құжаттарының түрлері анықталды: патшалықтың жерге қатысты заңдық актілері; жалға беру, жер даулары, қоныс аударушыларды жерге орналастыру бойынша, жер-су атауларына қатысты, қазақтардың жер саясатына қатынасы және пайдалы қазбаларды игеру үшін жалға беру туралы құжаттар. Осы

деректер Ресей империясының қазақ жерлерін әскери мақсат және қоныс аудару үшін ғана емес, сонымен қатар табиғи ресурстар көзі ретінде де стратегиялық кеңістікке айналдыруын дәлелдейді. Жер қатынастарының шиеленісуі нәтижесінде қазақ «жері жоқ» емес, «жерге құқығы жоқ» халыққа айналғанын көрсетті. Дегенмен қазақтардың шағым жазу, әкімшілік шешімдерге қарсылық білдіру арқылы жерге деген дәстүрлі құқықтарын сақтап қалуға ұмтылысы байқалады. *Қорытынды.* Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві Солтүстік Қазақстандағы отарлық кезеңдегі жер қатынастарын кешенді зерттеуде құнды мәліметтерге ие және болашақ тарихи-құқықтық зерттеулер үшін деректік негіз қалыптастырады.

Түйін сөздер: Солтүстік Қазақстан, жер қатынастары, архив құжаттары, қоныс аудару, отарлау саясаты, жер пайдалану

Алғыс айту. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Жер қатынастарын реттеудегі заманауи сын-қатерлер: тарихи-құқықтық талдау» тақырыбындағы BR24993047 бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруды іске асыру шеңберінде орындалды (келісімшарт № 418-МКБ-24–26).

Дәйексөз үшін: Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарын зерттеуде архив материалдары дерек ретінде (ҚР ОМА құжаттары негізінде) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. 709–726 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_709-726

АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК)

Байгабатова Назгуль Кажимурадовна¹, Ишкалова Гульбану Исмагуловна^{2}*

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова

(д. 187А, ул. Жансугурова, 040000 Талдыкорган, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (доцент)

 <https://orcid.org/0000-0001-6228-4043>. E-mail: bnk1606@mail.ru

²Жетысуский университет имени И. Жансугурова

(д. 187А, ул. Жансугурова, 040000 Талдыкорган, Республика Казахстан)

PhD

 <https://orcid.org/0000-0001-5135-0893>. E-mail: ishkalova0703@mail.ru

*Корреспондирующий автор

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И., 2025

Аннотация. *Введение.* Земельные отношения в Северном Казахстане в конце XIX – начале XX века представляют собой сложную проблему политической, социально-экономической истории Казахстана в период колонизации. Переселенческая политика и административные реформы, проводимые царским правительством, разрушили традиционную систему землепользования казахов. В современных геополитических условиях, когда территориальная целостность, владение землей становятся предметом внутренней и внешней политики изучение земельных отношений приобретает особую значимость. *Цель и задачи исследования.* Научный анализ особенностей земельных отношений колониального характера, правовых ограничений в Северном Казахстане конца XIX – начала XX века на основе документов Центрального государственного архива Республики Казахстан, а также введение этих документов в научный оборот. *Материалы и методы.* В статье использованы как общенаучные, так и специальные исторические методы. В частности, историко-сравнительный, системный анализ и методы анализа текстов позволяют полноценно раскрыть

правовые и социальные аспекты земельных отношений в колониальном контексте. При обработке данных применялись архивные исследования, историко-правовой и экономический анализ. *Результаты.* В ходе исследования были выявлены виды архивных документов, связанных с земельными отношениями: законодательные акты царского правительства по земельным вопросам; документы о земельной аренде, земельных спорах, размещении переселенцев; материалы о географических названиях; документы, отражающие отношение казахов к земельной политике и аренде участков для добычи полезных ископаемых. Эти данные доказывают, что Российская империя рассматривала казахские земли не только как военный и переселенческий ресурс, но и как стратегическое пространство для использования природных богатств. Обострение земельных конфликтов привело к тому, что казахи стали народом не «без земли», а «без права на землю». Тем не менее, заметны их попытки сохранить традиционные земельные права через подачу жалоб и выражение несогласия с административными решениями. *Заключение.* Центральный государственный архив Республики Казахстан содержит ценными документами для комплексного изучения земельных отношений в Северном Казахстане в период колонизации, формируя источниковедческую базу для будущих историко-правовых исследований.

Ключевые слова: Северный Казахстан, земельные отношения, архивные документы, аренда, переселение, колониальная политика, землепользование

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проектно-целевого финансирования BR24993047 «Современные вызовы в регулировании земельных отношений: историко-правовой анализ» Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (договор № 418-ПЦФ-24-26).

Для цитирования: Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. Архивные материалы как источник изучения земельных отношений в Северном Казахстане в XIX – начале XX в. (на основе документов ЦГА РК) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. С. 709–726. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_709-726

Кіріспе

XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарын зерттеу аймақтың әлеуметтік-экономикалық және саяси тарихында маңызды аспектіні құрайды. Жер қатынастары империялық озбыр саясаттың ықпалынан туындаған құқықтық, экономикалық және әлеуметтік өзара байланыстардың күрделі кешенді құбылысы. Қазіргі күнгі сын-қатерлер мен Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының басымдықтарын ескерсек жер қатынастары өзекті ғылыми мәселе болып табылады.

Жер дәстүрлі түрде қазақ қоғамының шаруашылық қызметінің және әлеуметтік ұйымдасуының негізі болды. Ал, империялық экспансия кезеңінде бұл дәстүр бұзылып, отарлық тұрғыдан игеру мен реттеуге ұшырады. Отарлау процестері, қоныс аудару және дәстүрлі жерге иелік етудің өзгеріске ұшырауы себептерінен жер дауы туындап, жерді пайдалану жүйесі өзгеріп, жергілікті қазақтардың өміріне айтарлықтай әсер етті. Осы мәселелер статистикалық мәліметтер, есептер, хаттар және т.б. құжаттар түрінде архивтік материалдарда негізделіп, ол деректер арқылы жер қатынастарын, туындаған жер дауларының себептері мен зардаптарын тереңірек түсіну және қазақ қоғамына әсерін зерттеу мүмкіндігі бар. Патша үкіметінің қазақ жерлеріне қатысты қабылдаған заңдары, реформалары, қоныс аудару құжаттары, жалпы жерге қатысты шешімдері мәселені зерделеуде ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл аталған құжаттарды талдау қарастырылған кезеңде Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарының тарихи бейнесін толыққанды қалыптастыруға және динамикасын түсінуге көмектеседі.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері

Мақаланы жазу барысында Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастары бойынша негізгі деректерді құрайтын Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві құжаттары алынды. Атап айтсақ, 8, 11, 25, 29, 64, 317, 345, 369, 479, 486, 518, 643-қорларда сақталған жер

қатынастарына қатысты заңдық актілер, статистикалық мәліметтер, қоныс аудару мекемелерінің құжаттары мен әкімшілік есептер негізгі дереккөз ретінде пайдаланылды. 8-қор құжаттарында Ақмола, Семей облыстары бойынша мемлекеттік мүлік Басқармасының жерге орналастыру, егіншілік, қазба байлықтарын пайдалану, кен орындарын ашуға рұқсат беру, қоныс аударушыларды жерге орналастыру, жер бөліп беру куәліктері кездеседі. Жер шаруашылығы және мемлекеттік мүлік министрлігінің жергілікті қазақтардың пайдалануындағы жерді алтын өндіру үшін беру туралы бұйрықтар, қаулылар 9-қорда бар. 25 және 29-қорларда қоныс аударушыларды орналастыру, арнайы жер белгілеу мен қазақтардың олардың қоныстануына наразылықтары туралы мәліметтер келтірілген. Дала генерал-губернаторлығының канцеляриясы құжаттары жинақталған 64-қорда аграрлық саясат, жерді тартып алу және бөліп беру туралы есептер бар. Көкшетау және Петропавл уездеріне орыс шаруаларын қоныстандыру, қазақтарға шөп шабу мен мал бағу үшін жайылымдық жерлерді беру құжаттары 317-қорда сақталған.

Жоғарыда көрсетілген қорлардың ішінде 345, 369 қорлар ерекше маңызды болып табылады. Өйткені, оларда жергілікті қазақтардың жер таршылығына ұшырауы және олардың сұраныстарына қатысты шешімдер орын алған. Солтүстік Қазақстан қазақтарының қоныс аударушылармен туындаған жер дауы, жері жоқ қазақтарды отырықшылыққа көшіру, қазақтардың көші-қоны жайлы қызығушылық тудыратын мағлұматтар 345-қор құжаттарында кездеседі. 369-қорда Петропавл уезі қазақтарының жерден ығыстырылуы, отарлау саясатының нәтижесінде қазақ даласындағы өзгерістер, орыстарға бөлінген жерлердің тізімі, отырықшы ауылдардың пайда болуы, жерге байланысты статистикалық зерттеулер жинақталған. Павлодар уезіне қатысты мәліметтер 479-қорда, Сібір казактарына жер телімдерін бөлу туралы деректер 486-қорда, қазақтарға егіншілікпен айналысу үшін жер беру туралы шешімдер 518-қор және Ақмола облысына қоныс аударушыларды орналастыру мен қазақтардың жағдайы жайлы құжаттар топтастырылған.

Отарлық жағдайда жер қатынастарын архив құжаттары негізінде зерттеуде бірқатар шетелдік теорияларға сүйенуге болады. Постколониалдық теория мен аграрлы-саяси мектеп өкілдерінің пікірлері мақаланың зерттеу тақырыбын ашуда маңызды. Алғашқы теорияға сәйкес әртүрлі архив деректері негізінде отарлық үкіметтің қазақ жерінде орнығуын, басқару тәжірибесін және жергілікті халыққа қатынасы айқындалады. Яғни, архив құжаттарын толығымен «объективті» тарихи шындық түрінде емес, отарлық үкіметтің өнімі ретінде де қарау маңызды (Said, 1978). Себебі, кейбір архив құжаттарында қазақтардың жағдайы бұрмаланып, империялық биліктің репрезентациясы түрінде болды: құжаттарда қазақ жерлері «иесіз», «бос» немесе «игерілмеген» деп, қазақтар жерді «тиімді» пайдалануды білмейтін көшпелі халық ретінде түсіндірілді (Сариева, 2002; Мырзахметова, 2007). Ал, аграрлы-тарихи мектеп іліміне сәйкес жер қатынастарын тек экономикалық қана емес, әлеуметтік иерархияны өзгеріске ұшырау түрі ретінде, яғни жерге иелік ету формаларының өзгеруі көшпелі шаруашылықты бұзды және қазақтар әкімшілік құрылымға тәуелді болып қалды.

Мақалада жалпығылыми және арнайы тарихи әдістер қолданылған. Атап айтсақ, тарихи-салыстырмалы, жүйелі талдау және мәтіндерді талдау әдістері жер қатынастарының отарлық сипаттағы құқықтық және әлеуметтік аспектілерін толық ашуға мүмкіндік береді. Зерттеу пәнаралық тұрғыдан жүргізіліп, жер қатынастарының дамуын, жерді пайдаланудың құқықтық нормасы мен тәжірибесін анықтауда тарихи-сараптамалық әдіс қолданылды. Көрсетілген деректерді өңдеу барысында архивтік зерттеу, тарихи-құқықтық талдау, экономикалық талдау қамтылды. Ғылыми әдістер тарихилық принципті сақтай отырып, негізгі тақырыпты ашуға мүмкіндік берді.

Талқылау

XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастары тарихы отандық тарихнамада маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Бұл мәселені зерттеу тарихын үш кезеңге бөліп қарастыруға болады: патшалық Ресей кезеңінде зерттелуі; кеңестік тарихнама және отандық тарихнама.

Патша үкіметі XIX ғасырдың ортасынан жаңа отарының жер аумағын, жергілікті халықтың жерді пайдалану қатынастары мен ерекшеліктерін, сонымен қатар «артық жерлерді» анықтауға тырысты. Нәтижеде 1896–1903 жж. қазақ даласына Ф. Щербина басшылығымен арнайы экспедиция ұйымдастырылып, Дала генерал-губернаторлығының 12 уезді қамтылы және оның материалдары аймақтың жер қатынастарын зерттеуде құнды дерек болып табылады (Материалы, 1896). Экспедиция барысында жергілікті қазақтардың жер пайдалану жүйесі зерттеліп, «артық» жерлер анықталып, шын мәнінде Солтүстік Қазақстанды экономикалық отарлаудың негізі салынды.

А.А. Кауфман Торғай облысында жерді алу «қырғыздардан сұрамай, ережеде көрсетелгендей, әкімшілік тәртіппен жүзеге асқанын » жазады (Кауфман, 1897: 3–4). Торғай облысы Қостанай уезі қазақтарының жерге орналасуы бойынша келесі мәліметтер П. Новоселовтың мақаласында келтіріледі: «Ақмола облысы қазақтарында көшпелі мал шаурашылығы өлу үстінде. Бірақ бұл тұтастай бір тайпаның жоғалуына әкелмейді. Олар тез бейімделгіш...Ақмола облысының жер байлығын отарлау мақсатында кең көлемде пайдалану тек бір жағдайда ғана мүмкін – ол қазақтарға түсінікті, қарапайым әрі заңға негізделген жер бөлу жүйесіне сүйенген жағдайда жүзеге асырылады және байырғы тұрғындар үшін жермен қамтамасыз етудің белгілі бір ең төменгі мөлшерін нақты кепілдікпен сақтау шартымен ғана іске асырылуы тиіс. Сонда ғана жерге оналастыруды шешуге болады», - дейді (Новоселов, 1908:108). Яғни, бұл жазба жерді ресурс ретінде қарап отырған отаршыл биліктің ұстанымын білдіреді.

Еуропалық Ресейдегі санақтардың нәтижесі ретінде П. Хворостанскийдің очеркі жарияланады. Ол Торғай облысының зерттей келе: «XIX ғ.аяғы-XXғ. басында қазақтарда алысқа көшіп-қону тоқтаған. Түйе өсіру сиырмен ауысқан. Ақсақал «сиырмен көше алмайсың» деп мұңмен айтты. Бірақ көшудің тоқтауы сиырмен байланысты ма, жоқ па оны ақсақал айтпады», - деп, қазақ даласының кеңдігін былайша жеткізеді: «Торғай облысының аумағы Пруссиядан үлкен», деп қорытындылайды (Хворостанский, 1915: 206). Очеркте дала қазағының шаруашылығы, өмірі, кәсібі жайлы мәліметтер келтірілген.

1917 жылға дейінгі жер қатынастарын зерттеушілер осы кезеңде тарихнамада өзіндік патшалық-шенеуніктік тұжырымдама қалыптасты деп есептейді. Аталған тұжырымдаманың мәнін зерттей келе, «табиғи» номад-көшпелі ретінде «қазақ халқы» өздігінше дами алмайды, сондықтан «еуропалық мәдениетті алып келу қажет», - деп түсіндіреді (Мұхатова, 2002: 139).

Дегенмен, қазақтардың құндылықтары, көшпелі шаруашылығы, өмір салты жайлы оң баға берген зерттеушілер де болды. Олардың қатарында Т.И. Седельников бар. Ол: «Қырғыздаланың еркін баласы. Оны орыс халқы дұрыс танымайды. Олар көршілес елдерден жерді тартып алып, малын жайылымдық жермен қамтамасыз етті. Ал, казактік отарлау нәтижесінде жер тырылды, осындай жағдайда қырғызға тек 2 жол қалды: алдымен кедейлену, сосын отырықшы егіншілікке көшу» (Седельников, 1907: 5). Жалпы, автор көшпелі өмірді, қазақтардың орыс шаруаларының келуіне дейін-ақ егіншілікпен айналысқанын және көшпелі қазақта жер мәселесі неден туындағанын түсінуге тырысады. Қазақтардың жақтасы болған келесі автордың бірі – Н.Л. Скалозубов. Ол жарамды жерлердің әбден шаршағанын, өнімнің жоқтығын жазады (Белоус, 2019: 74).

Патшалықтың отарлау саясаты және жерге орналастырудың салдары қазақ зиялыларының еңбектерінде де орын алды. Атап айтсақ, Ә. Бөкейханов (Бөкейхан, 1995), М. Дулатов (Дулатов, 1911), Р. Мәрсеков (Мәрсеков, 1912) және Ж. Сейдалин (Сейдалин, 1912) өз еңбектерінде патшалықтың отарлау саясатын сынға алды. Бұл көзқарас кеңестік кезеңде С. Сәдуақасов, Т. Шонанұлы, А. Ермеков, М. Шоқай, С. Асфендияров және т.б. тарапынан жер қатынастары мәселесі көтерілді. Ол еңбектерде патша үкіметінің қазақтардан жерді тартып алумен айналысқанын басып айтылды. Ал, И.В. Ларин, С.П. Швецов, М. Сириус, В.С. Черников Қазақстанда жерге орналастыру әдістерін зерттеді. Олар табиғи-климаттық факторды ескеріп, қазақ жері көшпелі мал шаруашылығына бейім екенін ескерді. Кеңестік тарихнамада аграрлық және демографиялық мәселелерді зерттеуде А.Б. Турсунбаевтың еңбегі ерекше (Турсунбаев, 1950). XIX ғ. соңғы ширегі – XXғ. басындағы аграрлық мәселе

Б. Сулейменовтың монографиясында орын алды. Ғалым «патшалықтың отарлау саясаты басыбайлы шаруалар мен орыс буржуазиясының мүддесіне жауап берді. Қазақстан толығымен отарға айналып, метрополия үшін шикізат көзі болды», - деп қорытындылайды (Сулейменов, 1963: 367).

1966 жылы кандидаттық диссертация қорғаған В.С. Черников алғашқылардың бірі болып патша үкіметінің отарлау саясатын сыни баға берді (Черников, 1966). Автор Ресейдің аграрлық саясатын зерттей келе, Солтүстік Қазақстанның жергілікті халқына қатысты патшалық бюрократияның өрескел бұзушылықтарын айқындаған.

Қазіргі зерттеулерге келетін болсақ, алғашқы топта Солтүстік Қазақстан халқының этникалық құрылымында орын алған өзгерістерге арналған этнодемографиялық бағыттағы зерттеулерді атауға болады. К.С. Шалгимбекова Қостанай облысы мысалында аймақтың көпұлттық халқының қалыптасуын тарихи көзқарас тұрғысынан қарайды (Шалгимбекова, 2012). А.М. Жаркенованың мақаласы XIX ғ. аяғы – XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстанның полиэтникалық халқының тарихи ерекшеліктеріне арналып, қоныс аудару саясатының салдарын атап көрсетеді (Жаркенова, 2018: 67).

Ресей империясының отарлау саясатын аймақтық аспектіде зерттеуде ерекше үлес қосқан ғалымдардың бірі – Р.Х. Сариева. Ол ҚР ОМА 4-қорының материалдарына сүйене отырып, Торғай облысының Ресей империясының орталық билігіне бағыну механизмін, жер қатынастары мен қазақтардың жерге иелік құқығының өзгеруін, отарлық саясаттың көшпелі өмір салтына әсерін және жергілікті халықтың отарлық қайта құруларға наразылығын талдаған (Сариева, 2002). Аталған қорда патша үкіметінің Дала өлкесіндегі әкімшілік, шаруашылық және құқықтық қызметіне қатысты мағлұматтар сақталған.

XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстанға қоныс аудару қозғалысын орыс шаруалары мен жергілікті халықтың қарым-қатынасын қарастырып, мәселені зерттеуде патша шенеуніктері, қазақ тарихшылары еңбектеріне сүйеніп, ҚР ОМА 385-қорының материалдарын Е.С. Сыздыкова талдаған. Автор архив құжаттарында сақталған мәліметтерге негіздеп шетелдік компаниялардың қазақ жерлерінде жеміс ағаштары мен құмды жерлерде сексеуілдің есепсіз кесілуі туралы айтып, патша үкіметінің отарлау саясатын зерделейді және «қоныстандыру саясаты мен шетелдік капиталдың енуі күрделі экологиялық жағдайға алып келгенін» атап өтеді (Сыздыкова, 2005: 220). Бұл да өз кезегінде жергілікті халықтың жерді пайдалану жүйесін бұзып, келімсектердің пайдасына шешілуінің айғағы болып табылады.

2007 жылы А.Ж. Мырзахметова XIX ғ. аяғы – XX ғ. басында Қазақстандағы Қоныс аудару басқармасының қызметіне қатысты кандидаттық диссертация қорғап, осы саясатты жүзеге асыруда құқықтық негізді құрайтын заңдық және нормативтік актілерді пайдаланған. ҚР ОМА және аймақтық архив құжаттары арқылы қоныс аудару саясатын жүзеге асыру механизмі мен қазақ қоғамына әсерін талдаған (Мырзахметова, 2007). «Нормативно-правовая база переселенческой политики в Казахстане во второй половине XIX – начала XX века» атты мақаласында: «Қазақстан үшін маңызды болған жер мәселесі сол күйі шешілмеді. Қабылданған ережелер үкіметтік бағытқа жұмыс істеп, қазақ халқының мүддесі ескерусіз қалды», - деп пікірін білдіреді (Мырзахметова, 2010.)

Н.Н. Сорока Ресейдің орталық губернияларынан Дала өлкесіне орыс шаруаларының жаппай көшуін, қоныстандыру саясаты салдарынан қазақ көшпелі өмірінің экономикасындағы өзгерістер, қоныс аударушылар мен қазақтардың қарым-қатынасы, қоныстандыру саясатының қазақтардың дәстүрлі салтын өзгеріске ұшыратудағы ролін ҚР ОМА және Ресей мемлекеттік тарихи архивінің құжаттары негізінде талдау жасаған (Сорока, 2009).

Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарын зерттеуде Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры З. Кабульдиновтың «Северный Казахстан всегда был казахской землей» атты мақаласы ерекше маңызды. Автор Ресей империясының картографиясы мәліметтері, архив материалдары, статистикалық мәліметтер және т.б. деректерге сүйене отырып, Солтүстік Қазақстан қашанда қазақтың жері болғанын дәлелдеп, «7500 шақырымға созылған шекарада әртүрлі жалған ақпараттарды тоқтату керек», - деп тұжырымдайды (Кабульдинов, 2022). Сонымен қатар, автор келесі бір

мақаласында XX ғасырдың басында қазақтарда жер мәселесінің ушығауын арқау еткен (Кабульдинов, 2025).

XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарының өзгерісіне қатысты іргелі зерттеулердің авторларының бірі – К.Ж. Нурбаев болып табылады. Ол Ресей империясының отарлық және аграрлық саясатын терең зерттеп, тарихнамалық шолу жасап, архивтік деректерді пайдалануға негізделген зерттеулердің жеткіліксіз екенін атап өткен (Нурбаев, 2006). Зерттеуші «Дала генерал-губернаторы канцеляриясы» (64-қор), «Ақмола облыстық басқармасы» (25-қор) және «Қоныстандыру басқармасы» (374-қор) құжаттарын ғылыми айналымға енгізіп, қазақ жерлерін ресейлік отарлаудың тарихи-географиялық және аймақтық ерекшеліктерін айқындаған.

К. Нурбаев Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарының дамуына бірнеше ғылыми еңбектерін арнап, «Проблема развития земельных отношений в северном Казахстане во второй четверти XIX – 50–60-х годах XX веков: историографический анализ» атты ұжымдық мақалада архив құжаттары негізінде қазақтар мен қоныс аударушылар арасында жерді жалға беру және жерді бөлу процестерін қарастырған. Мақала авторлары XIX ғ. 2-жартысында қазақтар әкімшілік реформалар нәтижесінде жерді пайдалану құқығында шектеліп, қазақ жері «Ресей империясының мемлекеттік меншігінде мемлекетті құрайтын басты фактор» болды деп тұжырымдайды (Нурбай, и др., 2023).

Ресей империясының қазақ жерлеріне жүргізген аграрлық саясатын зерттеуге айтарлықтай үлес қосқан еңбектердің бірі – М.К. Чуркин мен Б.С. Токмурзаевтың ұжымдық монографиясы болып табылады. Авторлар қоныс аудару саясатының экономикалық аспектісін ғана емес, идеологиялық және әкімшілік негіздемелерін ашып, аграрлық саясатты империялық жобаның бір бөлігі ретінде баға береді (Чуркин, Токмурзаев, 2019). Алайда зерттеушілер негізінен Омбы облысының мемлекеттік тарихи архиві материалдарына сүйенген.

XIX ғ. Аяғы – XX ғ. басындағы аграрлық мәселе С.Г. Белоустың докторлық диссертациясында қаралды. Жас ғалым архив материалдары негізінде Солтүстік Қазақстанның жер мәселесін зерттеп, «қазақтардың жерге байланысты қызығушылықтары қорғалмады, ешқандай кепілдік болмады» деп тұжырымдайды (Белоус, 2019: 56).

Сонымен, революцияға дейінгі авторлар Т.И. Седельников пен Н.Л. Скалзубовты қоспағанда, патша үкіметінің «даланың мәдениетін жақсарту» ретінде ұйымдастырылған отарлық саясатын қолдады. Ал, кеңестік кезеңде шаруалардың қазақ қоғамына әсері, көшпелі мал шаруашылығының дағдарысқа ұшырауы мен қоныс аударушылардың осы үрдістегі ролі қарастырылды. Тәуелсіздік алғаннан кейін зерттеушілер тарапынан бұл мәселе тарихи, құқықтық, әлеуметтік-демографиялық және экологиялық көзқарас тұрғысынан зерттелді.

Зерттеу нәтижелері

Мақалада Солтүстік Қазақстан деген түсінікте XIX–XX ғ. басында әкімшілік тұрғыдан сол кезеңде бірнеше әкімшілік-территориялық құрылымдар құрамына енген аумақтар – Тобыл губерниясы, Ақмола, Семей және Орал облыстарының, кейінірек – Ақмола, Көкшетау, Қостанай және Петропавл уездері территориясы қабылданады. Ол жерлер қазіргі күні еліміздің негізінен Ақмола, Солтүстік Қазақстан, Қостанай және жартылай Павлодар облыстарының шегіне кіреді. Осы аймақты зерттеу бірнеше себептермен негізделеді: біріншіден, қоныс аударушылардың шоғырлануы (1860-жылдан бастап Солтүстік Қазақстан орыс шаруалары мен украиндардың жаппай қоныстану аумағына айналды); екіншіден, көшпелі жер пайдалану бойынша ерекше тығыздылығымен ерекшеленді (бұл аумақтар о бастан қазақ руларының маңызды қыстаулары мен көші-қон бағытын құрады, нәтижеде жер қатынастары бойынша шиеленіс пен дау тудырды); үшіншіден, аумаққа байланысты ҚР ОМА құжаттар көптеп сақталған.

Қазақ тарихында XIX ғасырда қабылданған реформалар жер қатынастарына қатысты үлкен өзгерістер енгізгені мәлім. 1867–1868 жылдардағы әкімшілік реформалар қазақ жеріне империялық бақылауды күшейтіп, оны жүзеге асыру бойынша патшалық жоспарлы жұмыстар жүргізгені де белгілі. 1868 жылғы 21 қазандағы Орал, Торғай және Семей облыстарын басқару

туралы уақытша Ереженің IV бөлімінің № 230-бабында «Қырғыз көшпелілері иеленген жерлер мемлекеттік меншік болып жарияланады» делінді (Материалы по истории политического строя Казахстана, 1960: 337). Бұл көшпелі қазақ қоғамы үшін әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан үлкен соққы болды.

XIX ғасырда қазақ даласына өз еркімен келген шаруалар көбейді. Олар жер телімдерін алу құқықтары болмағандықтан ауқатты шаруаларға жалданды немесе жергілікті қазақтардан жерді жалға алды. Осы кезеңге дейін қазақ қоғамында жерді пайдалану рулық-қауымдық сипатта болды. Алайда, отарлық саясаттың нәтижесінде жерінен айрылған қазақтар қалған жерлерін жалға бере бастады. Бұл Ақмола, Семей және Торғай облыстарында кең таралды. Келімсектерге, казак әскерлеріне және шенеуніктерге жерді жалға беру арқылы қазақтар бір жағынан табыс тапса, екінші жағынан өз жерінде отыру құқығын сақтап қалуға тырысты. Бұл ресми түрде де құжатталған болатын: «қазақтар қыстауы есебінен 30 жылға жерді жалға беруге рұқсат етілді» (Материалы, 1999: 247). Дегенмен, тарихи тәжірибе патшалық үкіметтің жерді жалға беруді жерді тартып алуды заңдастыру және отарлауды күшейтудің жолы ретінде қарастырғанын көрсетті. Екінші жағынан, жерді жалға беру/алу қалыптасқан далалық экономиканың өзгеріске ұшырауының бастауы еді. Дәстүрлі қоғам сырттан енгізілген жаңа жүйенің талаптарына әлеуметтік тұрғыдан ыңғайлануының көрінісі еді.

Міне, осындай жалға алу туралы құжаттар 25-қорда «Торғай облысының қырғыздарынан жалға алған және орыс поселкелеріндегі қоныс аударушылар мен жалға берушілердің жағдайы туралы» бірнеше істер кездеседі (ҚР ОМА. 25-қ., 1-т., 1502, 1504, 1505, 1506, 1508-істер). Қазақтар жерді жалға беруде негізінен уезд басшысы арқылы заңдастыруы қажет болатын. Бірақ олар көбіне еш заңды мекемемен бекітпеген. Бұл туралы А.Б. Турсунбаев та атап өтеді (Турсунбаев, 1950:49). Мысалы, бір құжатта былай делінген: «Қостанай уезіне қарасты Кеңарал болысының қырғыздары өз жерлерін ерікті қоныс аударушыларға берген. Бұл қоныс аударушыларға аталған жерді пайдаланып, кейін өздері иеленген жерден қуып шығу мүмкін болмайтынын білдіреді» (ҚР ОМА. 25-қ., 1-т., 2693. 117-п.). Яғни, қазақтар бастапқыда келген қоныс аударушыларға өз еркімен, ешқандай заңдық күші жоқ, құжатсыз жерді жалға берген, ал уақыт өте келе ол жерінен айрылып қалған. Қоныстанушылар иеленіп алған жерлерін жергілікті халыққа қайтару туралы тіпті ойламаған. Осы жағдай кейін қазақ интеллигенциясының еңбектерінде де көтерілді. Ұлт зиялысы Әлихан Бөкейханов: «Кадет партиясы жер адамға меншікті болып берілсе де жөн дейді. Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, бір аз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді», - деп, «Мен кадет партиясынан неге шықтым?» деген мақаласында жерге қатысты пікірін білдіреді (Бөкейханов, 1994: 268). Ұлт көшбасшысының бұл айтқаны қазақтардың өз бетінше жерді жалға беріп, кейін ол жерге иелігін жоғалтуын айқындай түседі.

Ресей империясының отарлау саясаты мен жерді пайдалану жүйесін өзгертуге қатысты жүргізген реформаларына Ақмола облысы Көкшетау уезінің тумасы Мәмбетәлі Сердалин де өз пікірін білдірді. Ол 1900 жылы Санкт-Петербургте өткен «Ресей өнеркәсібі мен саудасын қолдау қоғамының» отырысына қатысып, «Батыс Сібір даласын мал шаруашылық мәдениет арқылы пайдалану туралы» атты тақырыпта баяндама жасайды. Өз сөзінде Батыс Сібірді басқаруды жақсарту, дала ресурстарын пайдалану туралы айтып, Ресейден орыс шаруаларын қоныстандыруды тоқтатуды талап етеді. Ұлт зиялысы Қазақстанды отарлауды Англияның Солтүстік Американы жаулап алуымен салыстыра зерттеп: «Қазақстандағы империялық саясат бұл – ерекше құбылыс емес, кең көлемдегі әлемдік процестердің бір бөлігі. Қоныс аударушылар жергілікті халықтың тілін білмегеннен, екінші жағынан даланың табиғатын түсінбегеннен, орындаушылар болашақта қазақ даласының шөлге айналуы мүмкін әрекеттер жасауда. Бөгде отырықшы немесе өнеркәсіптік мәдениетті күштеп енгізу даланы жояды. Орыс шаруаларының жерді тартып алуы жергілікті әлеуметтік және экономикалық ландшафтыны өзгеріске ұшыратады. Қоныс аударушыларға жерді қайдан алуға болады. Қазақ жері көшпелі мал шаруашылығына бейімделген, егіншілікпен айналысу үшін құнарлы топырақ пен тұщы су жетіспейді, ал ол біздің даламызда жоқ», - деп, көшпелі қоғам негіздерін сақтау қажеттігін ескертті (Ыбырай, 2024: 42).

Қазақтардың жерді жалға беруі Қазақстанның басқа аймақтарында да орын алған. Мысалы, Батыс Қазақстанда жерді жалға берудің кеңінен таралуы жайлы Д.Я. Фризен атап өтеді. Оның пікірінше: «Көптеген қоныс аударушылар жалға алу арқылы сол жерде берік орнығып, өз шаруашылығын құру тәсілі деп түсінген... Кейбір шаруалар тапқан жеріне орнығып, шаруашылығын азды-көпті күшейтіп алған соң, сол аймаққа ол қонысаударушылардың туыстары немесе ауылдастары көшіп келіп, ірі қонысқа айналдарған» (Фризен, 2016:119).

Ресейдің орталық аудандарынан қоныс аударған шаруалар өз еркімен қазақ жеріне көшіп келген соң, жергілікті биліктен қазақтан жерді жалға алуда көмек беруді сұраған кездері кездескен. Мұндай құжаттар 25-қордың 1-тізбесіндегі 1866–1918 жж. аралығындағы «Қоныс аударушыларды жерге орналастыру бойынша хаталмасулар» түрінде сақталған. Мысалы, Қостанай уезі шаруалары Торғай губернаторына Кеңарал болысы қазақтарынан жерді жалға алуға көмектесуін сұраған: «Қазір қырғыздар жерді жалға беруден бас тартады. Бізге олардың жерді жалға беруін ұсына аласыз ба, немесе бізді экономикалық жұтаудан құтқарып, біз иеленген жерді қоныс аудару учаскесіне енгізесіз бе», - деп сұраныс түсірген (ҚР ОМА. 25-қ., 1-т., 2693-іс, 117-п.).

1868 жылғы Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы уақытша Ережеде: «Қауымдағы немесе жекелеген қырғыздар жерлерін өз еркімен орыстарға пайдалануға беруге құқы бар. Ол келісім уездік басқарма тарапынан куәландырылуы тиіс» деп көрсетілген. Яғни, жоғарыда атап өткеніміздей, қазақтар орыстарға жерді пайдалануға беру барысында рәсімдеуі маңызды (Материалы по истории политического строя Казахстана, 1960: 337).

Жер қатынастарына қатысты материалдарды зерттеу барысында бөлінген жерге орналасқан қоныс аударушылардың ол жерге қанағаттанбай, егістік және шөп шабу үшін тағы да жер учаскелерін беру туралы арыздары кездеседі. Мысалы, 1883 жылы Атбасар уезіндегі Мариинск, Байжігіт және Покровск селоларының шаруалары егіншілікке жарамды және шабындық жерлердің тапшылығына байланысты уезд басшылығына шағым түсірген. Архивтік құжатта: «Мариинск селосының шаруаларының егіншілікке жарамды жерлері түгел өңделіп қойған, қазіргі таңда олар қырғыздардан 300 десятина жерді жалға алуда, алайда бұл жалға алу 1884 жылы тоқтайды, себебі қырғыздар бұдан әрі жерді жалға бермейді...», - деп көрсетілген. Шаруаларға қосымша жер беру ұсынысы айтылып, Мариинске – 1000 десятина, Байжігітке – 240 десятина, ал Покров селосына – 270 десятина сұралған (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 194-іс., 4–7-пп.). Бұл құжат сол кезеңдегі жер тапшылығының тереңдігін және қазақ даласында орын алған жерді жалға алу тәжірибесін, сондай-ақ қазақтар мен орыс шаруалары арасындағы жер қатынастарын көрсететін маңызды мысал болып табылады.

Архивте кездесетін қазақтар мен қоныстанушылар арасындағы жер қақтығыстарын Александровка мысалында келтірейік. XIX ғасырдың екінші жартысында Ресей империясының далалық өлкедегі отарлық аграрлық саясаты қазақ халқының дәстүрлі жер қатынастарын түбегейлі өзгеріске ұшыратты. Қазақтардың маусымдық көшіп-қонуға негізделген жер иелену жүйесі жаңа әкімшілік және құқықтық өлшемдерге сәйкес келмейтіндіктен, қоныстанушылардың пайдасына қарай қайта межеленді. Бұл үрдістің айқын мысалдарының бірі жоғарыда аталған Александровка деревнясына қатысты 1892 жылғы архивтік жазба. Мұнда қазақ қыстауларының отарлық жолмен ығыстырылуы нақты құжаттық тілмен сипатталады: «Александровка (Бабатай жайлауында) және басқа да деревнялардағы жер телімдерін қарап, Ақмола қаласына келген соң халықты тексеріп оралған соң, мен 20 шілде күні (14 шілдеде жолданған) Дала генерал-губернатордың келесі мазмұндағы жеделхатын алдым: «Александровка деревнясындағы, Бабатай жайлауындағы межелеуді арнайы бұйрыққа дейін кейінге қалдыру ұсынылады.

Александровка айналасындағы жерлерді аралау барысында анықталғаны: Ишим өзенінің оң жағалауында, деревняның екі жағына қарай қазақтардың қысқы қоныстары орналасқан. Осы деревняға жақын орналасқан қазақ қыстауларының шабындықтары мен егістік алқаптары александровтық шаруалар тарапынан басып алынған. Деревняда 14 шаруа

отбасы тұрады, бұл отбасыларда 76 ер адам есептелген. Сонымен қатар, уезд бастығының бұйрығымен осы деревняға тіркелген 5 отбасы Акмолинск қаласында тұрып жатыр, олардың тұрғын үйі бар. Тағы 4 отбасы деревняда тіркеусіз тұрып жатыр, бірақ 1892 жылғы 23 сәуірдегі Жоғары мәртебелі әмірге сәйкес, олар мемлекеттік жерден үлес алып, қоныстануға құқықты.

Жоғарыда айтылғандарды баяндап, Мемлекеттік мүлік басқармасына Александровка деревнясын құрған шаруаларға (17 отбасы) иеленіп отырған жерлерін қалдыру туралы және оларды 76 ер адамның үлесіне жермен қамтамасыз ету туралы өтініш жасауыңызды сұраймын. Бұл жер телімі Ишим өзенінің екі жағынан: өзен бойымен ені 2 верста, оң жағалауында ұзындығы 2,5 верста, ал сол жағалауында ені өзгермей, ұзындығы сәйкесінше шамамен 1140 десятина жер болатындай бөлінсін. Сонымен қатар, Ишим өзенінің жағалауында 2 верста қашықтықта орналасқан қазақ қыстаулары бұл учаскенің шекарасынан шығарылып, басқа қазақ қыстауларының арасына жылжытылсын» (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 194-іс., 67–68-пп.).

Келтірілген мағлұмат отарлық әкімшіліктің нақты әрекет ету механизмдерін ашып көрсетеді. Олар, атап айтқанда, біріншіден, жер бөлу шарасы – шаруалар пайдасына шешілген біржақты үрдіс болған. Қазақтардың сол маңдағы қысқы қоныстары, шабындық және егістік жерлері болғанына қарамастан, олар жер иесі ретінде қарастырылмаған; екіншіден, қазақ ауылдарының шектерінің күшпен қысқаруы және жерлерінің біртіндеп тартып алынуы Ресей империясының ішкі қоныстандыру саясатының басым сипаттарының бірі болғанын дәлелдейді. Көрсетілген жағдай империялық саясат нәтижесінде «жер жоқ» емес, жергілікті қазақтың «жерге құқығы жоқ» қалыпқа түсуінің көрінісі. Сонымен қатар осы құжат арқылы қазақтар мен қоныс аударушылар арасындағы жер сипатында көрінген кеңістіктік бәсекенің отарлық сипатта болғанын одан әрі айқындап, ал архив деректері әділетсіздік түрлерін құжатпен дәлелдеуге болатынын айғақтайды. Осындай себептерден ҚР ОМА-де сақталған құжаттарды зерттеу – қазақ даласындағы отарлық жер қатынастарының шынайы бейнесін қалпына келтіру үшін аса маңызды. Тағы да ескерерлік жайт негізі 1889 жылы қаланған село 2007 жылға дейін Александровка деп аталып келген. Кейін Ақмола облысы әкімдігінің қаулысы мен Ақмола облыстық мәслихатының шешіміне сәйкес Александровка селосы Жібек жолы болып атауы өзгертілген және бүгінгі күні Ақмола облысы Аршалы ауданына қарайды (Ақкөл, 2007). Ал, құжатта айтылған Бабатай жайлауы атауы қазіргі күні жайлау ретінде емес, Бабатай станциясы деп сақталған.

Келесі бір архивтік құжат қатысты ерекше қызығушылық тудырады. Мұны қазақтар мен қоныс аударушылар арасындағы жер даулары ретінде қарап, қазіргі Ақмола облысындағы «Айдабол көліне өту үшін Зеренді қазақтары мен Лосевка шаруалары арасындағы жер дауы» деп атауға тұрарлық мәлімет (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 195-іс). Дело об отводе земельного участка крестьян сел. Викторовского Кокчетавского уезда). Яғни, біз қарастырған хронологиялық шекте қоныстанушылардың келуімен бірге қазақтар мен ресейлік шаруалар арасында шабындық, жайылым, мал айдау жолдары үшін күрделі жер даулары орын алды. Әсіресе, көшпенділер үшін маусымдық су көздеріне (өзен, көл) қол жеткізу мәселесі өмірлік маңызға ие болған. Және де қоныстанушыларға жер телімдерін бөлу барысында қазақтардың ғасырлар бойғы дәстүрлі мал бағу жолдары, суаттарға, шабындықтарға және көшіп-қону жолдары назардан тыс қалды. Мұндай саясаттың нәтижесінде қазақтар өзіне және малына қажет табиғи ресурс көздерінен – ең алдымен, суаттардан – ығыстырыла бастады. Бұл жағдай 1893 жылғы 16 шілдеде Зеренді болысының қырғыз (қазақ) қауымдастығы тарапынан айтылған ресми шағымда көрініс тапқан. 1893 жылы Зеренді қазақтарының шағымын келтірсек: «1893 жылғы 16 шілде, №563 Батыс Сібірдегі қоныстанушы учаскелерін құру және оларды қоныстанушыларға бөліп беру ісі бойынша отряд бастықтарының басшысы – М.Г.И. Г. Корсаков мырзаға, жұмысты жүргізуші ретінде...Көкшетау уезінің Зеренді болысындағы қырғыздар – Ұлтап Талабаев бастаған 12 киіз үй иесінің Ақмола губернаторының атына жазған шағымына байланысты, олар 1891 жылы Лосевское селосының шаруаларына жер телімі бөлінген кезде, Айдабол көліне мал суаруға баратын жол бойындағы жерлердің межеленіп, шаруаларға берілгенін мәлімдеген. Соның салдарынан, қырғыздар көкке мал айдап апарып суару мүмкіндігінен айырылған.

Осыған байланысты, Сіздің Жоғары Құрметіңізден аталған жерді тікелей барып тексеріп, шағымның қаншалықты негізді екенін анықтап, Лосевское селосының тұрғындарынан қажетті мал айдау жолын бөліп, қырғыздардың Айдабол көліне мал айдап апару мүмкіндігін қалпына келтіруді тапсырамын. Осыдан кейін қабылданған шаралар туралы маған баяндауды сұраймын» (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 195-іс., 16-п. Дело об отводе земельного участка крестьян сел. Викторовского Кокчетавского уезда).

Келтірілген мәлімет отарлық аграрлық саясаттың алғашқы кезеңдеріндегі шиеленісті белгілерінің бірі. Шаруаларға жер үлестірілген сәттен бастап, жергілікті тұрғындар жолдан, судан, жайылымнан шеттетілу басталған. Зеренді қазақтарының бұл шағымы Айдабол көліне жету мүмкіндігінен айырылу фактісін көрсетеді және өз кезегінде мал шаруашылығына тікелей қауіп төндіретін себеп екенін атап өтуге болады.

Бұл өтініш ресми тіркеліп, қарауға алынғанымен, кейінгі 1894 жылғы протокол (алдыңғы бөлім) көрсеткендей, қазақтар үшін жол салуға рұқсат берілгенімен, ол белгілі бір шарттармен (мысалы, өздері жолды жыртып беруі тиіс) жүзеге асырылған. Мұның өзі құқықтық теңсіздіктің заңдастырылған көрінісі болды.

Бұл жағдайды дәл сипаттайтын маңызды мысал – Айдабол көліне мал айдау жолына қатысты 1894 жылғы хаттама. Үзінді келтіретін болсақ: «1894 жылғы 11 тамызда Көкшетау уезінің бастығы, кеңесші Коновалов және Батыс-Сібір қоныстандыру отрядының жұмыстары бойынша Дала генерал-губернаторының қарамағында тұрған титуляр кеңесші Корсаков төмендегідей хаттаманы бекітті:

Лосевское селосының шаруалары мен Зеренді болысының көрші қырғыздары арасында Айдабол көліне мал айдап апару жолына байланысты туындаған дауды шешу мақсатында, хаттамада келесідей шешім қабылданды:

Шаруалар жерінің сызбасына Айдабол көліне қарай мал айдау жолын салу қажет, жолдың ені – 50 сажень (шамамен 106 метр). Бұл жол аталған мақсат үшін қолайлы жерден өтуі тиіс және қырғыздардың көлге өтуіне мүмкіндік беруі керек. Бұрынғы қыстауларын уезд бастығының рұқсатымен шаруалар жерінен тыс жерге көшірген қырғыздарға осы жол арқылы мал суаратын көлге жету еркіндігі қамтамасыз етілуі тиіс.

Сондай-ақ, жолды жыртып (тазалап) белгілеу жұмыстары үшін, Ұлтап Танабаев бастаған 12 киіз үй иесі қырғыздардан жұмыс күші ретінде адамдар мен соқаға жегілген өгіздерді беру талап етіледі» (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 195-іс., 14-п.).

Бұдан туындайтыны – көшпелі қазақ ауылдарының өз тарихи аймақтарында еркін қозғалу мүмкіндігінен шектелген. Қоныстанушыларға бөлінген жерлер кесінді тәрізді құрылып, маусымдық суаттарға жолдарды шектеу арқылы жергілікті халықтың шаруашылық еркіндігін тікелей тежеген. Хаттамада жол берілуі керек делінгенімен, бұл рұқсат қосымша талаптармен (соқа, адам күші беру) шартталды. Яғни ресми түрде рұқсат беру – іс жүзінде жаңа тәуелділік түрін қалыптастырғанын аңғартады.

Бұл мысал қазақ даласындағы отарлық жер кеңістігінің институционалдық түрде қалыптасуын көрсетеді. Ғасырлар бойы қалыптасқан су көздеріне еркін жету – дәстүрлі мал шаруашылығының негізі болып, қазақ рулары арасында бекітілген еді. Алайда әкімшілік шешімдер бұл қажеттілікті жер иесінің келісіміне тәуелді ету арқылы саяси-экономикалық қысымға айналдырды.

Ресей империясы қазақ жерлерін әскери мақсат және қоныс аудару үшін, сонымен қатар табиғи ресурстар көзі ретінде де стратегиялық кеңістікке айналдырды. Мысалы, демалысқа шыққан шенеуніктер қазақ даласының табиғи ресурстарын жақсы білгендіктен, оны иемденіп, жеке меншікке айналдырып, кен орнын ашуға тырысқан. Солардың бірін шенеунік Н.М. Суриннің өтінішінен байқауға болады: «1898 жылдың 4 мамырында мен Көкшетау уезінің Қотыркөл болысындағы Ораз-Үлкенсор тұзды көліне келіп, көлден 12 сажень қашықтықта қазық қақтым. Ағаш қазықтың алдына үш тас салып, қазыққа: «Бұл жер 1898 жылғы 4 мамырда Н.М. Сурин тарапынан иеленуге жарияланды» деп жаздым. Мен аталған көлде глаубер тұзын өндіруді жоспарлап отырмын. Бұл туралы Батыс Сібірдің Мемлекеттік мүлік басқармасын және Томск тау басқармасын тау уставының 637, 638,

640 баптарына сүйене отырып хабардар еттім. Бұл жерлер Көкшетау уезінің Қотыркөл болысы қырғыздарына (қазақтарға), Ермұхан И. және оның ауылдастарына қарайды. Қыстаулары белгіленген қазықтан 1,5 верст оңтүстікке қарай орналасқан. Жартысор көлінде мен қазған бірнеше сынама ұңғымаларда глаубер тұзы табылды» (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 221-іс., 3-п.).

Келтірілген бұл дерек отарлау үкіметінің кез келген өкілінің жергілікті халықтың келісімінсіз, ол жердің қазақ ауылдарына тиесілі екендігіне қарамастан, өз ата-бабасының жері секілді жеке меншікке айналдырып, табиғи ресурсты пайдалануға құқықты қиындықсыз ала алатынын білдіреді. Патша үкіметінің ресурстарға иелік ету саясаты жергілікті халықтың дәстүрлі шаруашылық және экологиялық құқықтарын айналып өтіп, империялық заңнамаға сүйене отырып заңдастырылған отарлық тәртіп қалыптастырды.

Патшалық үкімет қазақ жерлерін отарлау барысында жергілікті жер-су атауларын өзгерткені мәлім. Бұл туралы З. Кабульдинов былай дейді: «Шаруалардың жаппай қоныстануының айқын нәтижелерінің бірі көне түркі-қазақ топонимикасының өзгеруі болды. Мысалы, 1908 жылғы мұрағат құжаттарының бірінде Ақмола облысы Омбы уезі аумағында патша өкіметі тартып алған кейбір жер телімдерінің тізімі берілген. Онда жаңа қоныстанушы деревнялардың атаулары, бұрынғы қазақша жер атаулары және олардың қай жылы тартып алынғаны көрсетілген», - деп, 76 елді-мекен атауының өзгерген тізімін береді (Кабульдинов, 2025: 10).

Осы жағдай ресми әкімшілік құжаттармен толықтай сәйкес келеді. Олардың бірінде: «Қоныс аудару аймақтарында жаңадан пайда болып жатқан көптеген орыс поселкелері алғашқы қоныстанушылардың қалауы бойынша ауыл атауларын алады. Бұл шешім ауыл жиынының қаулысына сәйкес рәсімделіп, қоныстану әкімшілігімен бекітіледі. Кейбір жаңа учаскелерге жергілікті әкімшілік басшыларының, орталық ведомство шенеуніктерінің есімдерімен атау берілуі Мемлекеттік Дума тарапынан сынға ұшырады. Ең қолайлы атаулар ретінде учаскенің географиялық немесе шаруашылық сипатын білдіретін (өзен, көл, өсімдік атауы), діни (әулие есімдері), мерекелер атауы, халық батырларының есімдері мен ескі орыс қалаларының атаулары ұсынылады. Жат әрі қиын естілетін «бұратана» атауларды немесе заманауи жазушылардың есімдерін қолдануға жол берілмейді» (ҚР ОМА. 29-қ., 1-т., 158-іс., 2-п.).

Бұл құжат отарлық кеңістікті бірыңғайлау мен мәдени үстемдікті бекіту ретінде қабылданады. Қазақ даласындағы атаулар ғасырлар бойы этникалық, ландшафттық және тарихи жадының көрінісі болып келді. Оларды өзгерту, отарлық тілмен атау – ұлттық жадыны өшіру және отарлық империялық көзқарасты орнықтыру қадамын білдіреді. Осындай құжаттар отарлық саясаттың қаншалықты жүйелі, жоспарлы түрде жүргізілгенін дәлелдей түседі.

Сонымен, XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастары бойынша Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві материалдарын зерттей келе, құжаттардың мынадай түрлері айқындалды: 1) патшалықтың жерге қатысты заңдық актілері (8-қ., 1-т., 199-іс. Қоныстандыруға арналған қазыналық жерлер туралы мәліметтер; 15-қ., 1-т., 246-іс. Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы Уақытша ереже; 25-қ., 1-т., 319-іс. 1868 жыл 21 қазандағы қырғыздар туралы ережені енгізу жөніндегі ұйымдастыру комиссиясының қызметі туралы; 25-қ., 1-т., 1818-іс. Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы Ереже; 25-қ., 1-т., 1900-іс. Далалық облыстардағы өзгерістер мен құрамы туралы); 2) қазақтардың орыс шаруаларына жерді жалға беруі туралы құжаттар (25-қ., 1-т., 1502, 1504, 1505, 1506, 1508, 1669-істер. Торғай облысындағы орыс қоныстарындағы және қырғыздардан жалға алынған жерлердегі қоныс аударушылар мен жалға алушылардың қазіргі жағдайы туралы; 317-қ., 6-т., 67-іс. Петропавл уезі Петропавл болысындағы сатылуға арналған «Тамамбай» жер телімі туралы іс; 317-қ., 6-т., 93-іс. № 2 «Арғанаты» телімін сату туралы іс); 3) жер даулары жайлы құжаттар (8-қ., 1-т., 195-іс. Көкшетау уезі Викторівка ауылы шаруаларына жер телімін беру туралы іс; 369-қ., 1-т., 8506-іс. 1893 жылдан бергі даулы жерлердің тізімі; 369-қ., 1-т., 8527-іс. Ауыл шаруашылығы жұмыстарына арналған кен орындарына бөлінген жерлерді қырғыздарға

иеленуге тыйым салу туралы іс; 369-қ., 1-т., 8612-іс. Петропавл уезінің Полтава селосы маңындағы үш қазақ қыстауын басқа жерге көшіру туралы іс; 369-қ., 1-т., 8845-іс. Шаруалар мен қазақтардың жер даулары, қоныс үшін жер телімдерін бөлу және жаңа жерлерге көшіру туралы шағымдары мен өтініштері бойынша іс; 369-қ., 1-т., 9092-іс. Көкшетау уезі Жыланды болысы № 6 ауылының 203 киіз үй иесінің атынан сенімді өкілдер Байтлеов пен Чаловтың қоныс аудару учаскесі ретінде жобаланған Ақсуран қонысына пайдалану құқығын сақтау туралы өтінішіне байланысты хат алмасу; 369-қ., 1-т., 9173-іс. Қызылкөл және Столыпин болыстары арасындағы шекараны белгілеу және осы болыстардың қазақтары арасындағы «Қыпшақ» пен «Қара-Құс» қоныстарына байланысты жер дауы туралы іс); 4) қоныс аударушыларды жерге орналастыру бойынша құжаттар (ҚР ОМА. 8-қ., 1-т., 222-іс. Ақмола облысының әскери губернаторы, шаруалар істері жөніндегі шенеунікпен қоныс аударушыларға жер телімдерін бөлу, олардың жоспарлары мен сызбаларын ұсыну туралы хат алмасу; 8-қ., 1-т., 297-іс. Қоныс аудару учаскелерін ұйымдастыру, оларды орналастыру және Ақмола облысындағы межелеу жұмыстары туралы отряд бастығының есептерінің көшірмелері; 29-қ., 1-т., 3-іс. 1899 жылы Торғай облысының Қостанай уезінде құрылған қоныс аудару учаскелерінің тізімі; 29-қ., 1-т., 4-іс. Қостанай уезінің солтүстік бөлігінде қоныс аудару учаскелерін ұйымдастыру жұмыстарының басталуы туралы Мемлекеттік жер мүлкі департаментінің нұсқаулық хатының көшірмесі; 29-қ., 1-т., 158-іс. Қазақтар мен ескі дін ұстанушыларға жер телімдерін бөлу, сондай-ақ қоныс аудару учаскелерін жалға беру туралы Ішкі істер министрлігі мен Жерге орналастыру және егіншілік бас басқармасының нұсқаулық хаттары; 317-қ., 5-т., 2-іс. Петропавл уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің жобалық жоспарлары; 317-қ., 5-т., 3-іс. Петропавл уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің жобалық жоспарлары; 317-қ., 5-т., 24-іс. Петропавл уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің түсіндірмелері; 317-қ., 5-т., 25-іс. Ақмола облысы Атбасар уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің жоспарлары мен планшеттері; 317-қ., 5-т., 26-іс. Ақмола облысы Ақмола уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің жоспарлары мен планшеттері; 317-қ., 5-т., 27-іс. Ақмола облысы Көкшетау уезіндегі қоныс аудару учаскелерінің жоспарлары мен планшеттері; 369-қ., 1-т., 6390-іс. «Қазақ даласында отырықшы елді мекендерді ұйымдастыру туралы іс; 369-қ., 1-т., 8505-іс. Отырықшы елді мекендер үшін бос жер телімдерінің тізімдері; 369-қ., 1-т., 8539-іс. Ақмола облысына қоныс аударушыларды орналастыру туралы уезд бастықтарының мәліметтері; 369-қ., 1-т., 9008-іс. 1908 жылы Ақмола облысы бойынша қазынаға берілген қазақ жерлері, қоныс аудару және қордағы учаскелерінің тізімі); 5) жер-су атауларына қатысты құжаттар (29-қ., 1-т., 158-іс. Жерге орналастыру және егіншілік бас басқармасының қазақтар мен ескі дін ұстанушыларға жер телімдерін бөлу, қоныс аудару учаскелерін жалға беру және басқа да мәселелер туралы мәліметтері); 6) қазақтардың патшалықтың жер саясатына қатынасы туралы құжаттар (25-қ., 1-т., 328-іс. Қостанай уезі қырғыздарының көңіл-күйі туралы; 369-қ., 1-т., 8502-іс. Павлодар уезі қазақтарының Ақмола уезіне басып кіруі туралы хат алмасу) 7) пайдалы қазбаларда игеру үшін жерді жалға беру туралы құжаттар (8-қ., 1-т., 218-іс. «Атбасар уезінде мыс кенін өндіруге рұқсат куәлігін беру туралы іс; 8-қ., 1-т., 221-іс. Көкшетау уезінде глаубер тұзы мен темір кенін өндіру үшін Суринге рұқсат куәлігін беру туралы іс; 8-қ., 1-т., 227-іс. Ақмола, Семей және Жетісу облыстарында пайдалы қазбаларды өндіруге рұқсат куәліктерін беру туралы жеке тұлғалардың өтініштері және Томск кен басқармасымен хат алмасу; 25-қ., 3-т., 3-іс. Алтын өндіру кәсіптерін ашу үшін Жітіқара болысының жер телімдерін жалға беру туралы жалпы жиналыс отырыстарының журналдары; 369-қ., 1-т., 9089-іс. Атбасар станицасының казагі А.Г. Беловқа Айтұран-Тын, Қазған-Кұдық, Тас-Кұдық және басқа да жерлерді пайдалы қазбаларды өндіру үшін жалға беру туралы іс; 369-қ., 1-т., 9130-іс. Атбасар станицасының казагі Александр Беловтың өтініші бойынша Атбасар уезі Ұлытау болысындағы Ешкі-Өлместі кен өндіру мақсатында жалға беру туралы іс).

Ұсынылған құжаттар жер қатынастарының түрі мен құқықтық статусы бойынша қазақтар алғашында жалға беруші ретінде болса, кейін патшалық әкімшілік жерге орналастырушы болғанын айғақтайды. Қазақ жеріне шаруалардың қоныс аударуы

қазақтардың жерді пайдалану жүйесін өзгертті және жер жетіспеушілігі салдарынан жер дауы туындап, жергілікті халықтың наразылығы артты.

Қорытынды

Зерттеуді қорытындылай келсек, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві қорында сақталған құжаттар XIX–XX ғ. басындағы Солтүстік Қазақстандағы жер қатынастарын зерттеуде аса құнды дерек болып табылады. Архивтік құжаттар негізінде жерді пайдаланудың құқықтық және әлеуметтік нормаларын, олардың қалыптасуымен байланыстыра отырып, кешенді тарихи үрдістер айқындалады. Жоғарыда келтірілген материалдар сол кезеңнің тарихи және әлеуметтік ерекшеліктерін жан-жақты ашып, жер қатынастарының дамуындағы күрделі үрдістерді кешенді түрде түсінуге мүмкіндік береді. Патшалықтың отарлық аграрлық саясатының мәнін ашып, дәстүрлі көшпелі өмір салтының өзгеріске ұшырауын кезең-кезеңмен айқындауға көмектеседі. Сонымен қатар, архивтік деректерді зерттеу арқылы біз қазақтардың өз құқықтарын қорғау бағытындағы әрекеттерін де байқаймыз. Олар шағым жазу, әкімшілік шешімдерге қарсылық білдіру арқылы жерге деген дәстүрлі құқықтарын сақтап қалуға ұмтылды.

Патша үкіметі әскери мақсатта және шаруаларды жермен қамтамасыз ету үшін қазақтардан жерді тартып алу саясатын жоспарлы түрде жүргізді. Жер тек экономикалық қана емес, саяси бағытты құрады. Жер саясаты арқылы империя қазақтардың қозғалысы мен әлеуметтік жағдайын бақылауда ұстап, отырықшылық пен тәуелділіктің жаңа түрлерін енгізді. Архив материалдары империяның жер мәселесіне байланысты саясатының жасырын тетіктерін де ашуға көмектеседі. Ал, қазақтардың жайлау мен қыстақтарынан айрылғаны туралы арыздары ескерусіз қалуы тәуелді халықтың үніне құлақ аспау еді.

Сондықтан болашақта архивтің жекелеген құжат түрлерін зерттеуді негізге алып, атап айтқанда, жер телімдерін бөлу мен тіркеу актілері, жерді пайдалану және жалға алу шарттары, жерге қатысты туындаған даулар мен сот істерінің материаларын, жерінен айрылған қазақтардың арыздарын қарастыру маңызды. Өйткені бұл құжаттар аймақтағы жер қатынастарының құқықтық жүйесін, әкімшілік рәсімдерін, жер иеленушілер мен пайдаланушылар арасындағы қатынастарды айқындауға негіз болады. Бұл бағытта зерттеулерді жүргізу тарихи сананы қалыптастыру және қажет жағдайда жер мәселесі бойынша ғылыми негізделген шешімдер қабылдау үшін маңызды.

Sources

CSA RK — Central State Archive of the Republic of Kazakhstan

Дереккөздер

ҚР ОМА — Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві

References

O pereimenovanii nekotoryh naselennyh, 2007 — O pereimenovanii nekotoryh naselennyh punktov Akmolinskoy oblasti po Akkol'skomu, Erejmentauskomu, Arshalynskomu, Celinogradskomu rajonam i rajonu Birzhan sal [On the Renaming of Some Settlements in the Akmola Region According to Akkol, Erejmentau, Arshaly, Tselinograd Districts, and Birzhan Sal District], 2007. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V07B0003236/compare> (Data obrashcheniya: 02.04.2025).

Belous, 2019 — *Belous S.G.* Agrarnyj vopros v Kazahstane v konce XIX – nachale XX vekov i ego otrazhenie v kurse “Istoriya Kazahstana” [The Agrarian Question in Kazakhstan in the Late 19th and Early 20th Centuries and Its Reflection in the Course “History of Kazakhstan”]. Diss.na soisk.stepeni doktora PhD. Almaty, 2019. 211 p. (In Russ.).

Bokejhanov, 1994 — *Bokejhanov A.* Shygarmalar [Works]. Almaty: Kazakhstan, 1994. 384 p. (In Kaz.).

Bokejhan, 1995 — *Bokejhan A.* Tandamaly [Selected]. Almaty, 1995. 477 p. (In Kaz.).

Dulatov, 1911 — *Dulatov M.* Zher maselesi [Land issue] // *Ajkap*, 1911. No. 11. Pp. 8–10. (In Kaz.).

Zharkenova, 2018 — *Zharkenova A.M.* Polietnicheskij sostav naseleniya Severnogo Kazahstana v konce XIX – nachale XX vekov istoricheskie osobennosti, sovremennye tendencii i perspektivy [The Ethno-Political Composition of the Population of Northern Kazakhstan in the Late 19th and Early 21st Centuries: Historical Features, Contemporary Trends, and Prospects] // *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya “Istoriya. Filosofiya”*, 2018. No. 4(92). Pp. 60–69. (In Russ.).

- Kabul'dinov, 2022 — *Kabul'dinov Z.* Severnyj Kazahstan vseгда byl kazahskoj zemlej [Northern Kazakhstan has always been Kazakh land], 2022 // URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/33811> (In Russ.).
- Kabul'dinov, 2025 — *Kabul'dinov Z.E.* Obostrenie zemel'nyh problem kazahov v usloviyah massovoj krest'yanskoj kolonizacii v nachale HKH veka [The Escalation of Land Issues for Kazakhs in the Context of Mass Peasant Colonization in the Early 20th Century] // *Otan tarihy.* 2025. No. 1. Pp. 5–17. (In Russ.).
- Kaufman, 1897 — *Kaufman A.A.* Pereselency – arendatory Turgajskoj oblasti [Settler – Tenants of the Turgay Region]. Spb., 1897. 350 p. (In Russ.).
- Materialy, 1960 — *Materialy* po istorii politicheskogo stroya Kazahstana [Materials on Kyrgyz Land Use, Collected and Developed by the Expedition for Surveying the Steppe Regions. Under the Supervision of F.A. Shcherbina]. Alma-Ata, 1960. Vol. 1. 442 p. (In Russ.).
- Materialy, 1999 — *Materialy* po vvedeniyu russkoj politicheskoy sistemy upravleniya V Kazahstane [Materials on the Introduction of the Russian Political System of Governance in Kazakhstan]. Almaty, 1999. 255 p. (In Russ.).
- Marsekov, 1912 — *Marsekov R.* Kazak kajse zherge ie bolady? [How the Kazakhs Will Acquire Land] // *Ajkap*, 1912. No. 1. Pp. 5–7.
- Muhatova, 2002 — *Muhatova O.H.* XIX–XX gasyrlardagy Kazahstan tarihnamasy. Almaty, 2002. 152 p. (In Kaz.).
- Myrzahmetova, 2007 — *Myrzahmetova A.Zh.* Istoriya obrazovaniya i deyatel'nosti organov Pereselencheskogo upravleniya v Kazahstane v konce XIX – nachala XX veka [The History of the Formation and Activities of the Resettlement Administration in Kazakhstan in the Late 19th and Early 20th Centuries]: aftoref. diss. na sois.kand. ist.nauk. Karaganda, 2007. 30 p. (In Russ.).
- Myrzahmetova, 2010 — *Myrzahmetova A.Zh.* Normativno-pravovaya baza pereselencheskoj politiki v Kazahstane vo vtoroj polovine XIX – nachala XX veka [The Legal Framework of Resettlement Policy in Kazakhstan in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries] // *Vestnik KarGU.* 2010. No. 2. Pp. 37–47. (In Russ.).
- Novoselov, 1908 — *Novoselov P.* Zemleotvodnoe delo v Kirgizskoj stepi i neobhodimost' zemleustrojstva kirgiz; Ch. Vopros o zemleustrojstve Kirgiz [Land Allocation in the Kyrgyz Steppe and the Need for Land Management of the Kyrgyz] // *Voprosy kolonizacii.* 1908. No. 3. Pp. 108–120. (In Russ.).
- Nurbaev, 2006 — *Nurbaev K.ZH.* Kolonizaciya Severo-Central'nogo Kazahstana (XIX – nachala XX vv. istoriko-geografiyacheskaya problema [Colonization of Northern-Central Kazakhstan (18th – First Half of the 19th Century): A Historical-Geographical Problem] // *Diss. na sois.uchenoj stepeni doktora istoricheskikh nauk.* Almaty, 2006. 319 p. (In Russ.).
- Nurbaj, et. al, 2023 — *Nurbaj K., Alpysbaeva G., Aubakirova H.* Problema razvitiya zemel'nyh otnoshenij v severnom Kazahstane vo vtoroj chetverti XIX – 50–60 godah XIX vekov: istoriograficheskij analiz [The Problem of the Development of Land Relations in Northern Kazakhstan in the Second Quarter of the 19th and 50–60s of the 20th Centuries: A Historiographical Analysis] // *Vestnik ENU im. L. Gumileva. Seriya: istoricheskie nauki. Filosofiya. Religiovedenie*, 2023. Vol. 145. No. 4. Pp. 110–127. (In Russ.).
- Sedel'nikov, 1907 — *Sedel'nikov T.I.* Bor'ba za zemlyu v kirgizskoj stepi (Kirgizskij zemel'nyj vopros i kolonizacionnaya politika pravitel'stva) [The Struggle for Land in the Kyrgyz Steppe (The Kyrgyz Land Question and the Government's Colonization Policy)]. SPb.: Elektropechatnya tva “Delo, kazachij per. No. 9”, 1907. 79 p. (In Russ.).
- Sejdalın, 1912 — *Sejdalın ZH.* ZHer zhajynan bir-eki auyz sozi [A Few Words on Land Issues] // *Ajkap*, 1912. No. 10. Pp. 12–23. (In Kaz.).
- Sarieva, 2002 — *Sarieva R.H.* Kolonial'naya politika carizma v Kazahstane: na primere Turgajskoj oblasti (1868–1914 gg.) [Tsarist Colonial Policy in Kazakhstan: The Case of the Turgay Region (1868–1914)]: aftoref. diss. na soisk. kand. ist. nauk. Almaty, 2002. 33 p. (In Russ.).
- Soroka, 2009 — *Soroka N.N.* Krest'yanskije pereseleniya i ih vliyanie na ekonomiku kazskhogo kochevogo aula Stepnogo kraja vtoroj poloviny XIX – nachala XX vv. [Peasant Resettlements and Their Impact on the Economy of the Kazakh Nomadic Aul in the Steppe Region in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries]. Omsk, 2009. 35 p. (In Russ.).
- Sulejmenov, 1963 — *Sulejmenov B.* agrarnyj vopros v Kazahstane v poslednej treti XIX – nachala XX vv. [The Agrarian Issue in Kazakhstan in the Late 19th – Early 20th Century]. Alma-Ata, 1963. 411 p. (In Russ.).
- Syzdykova, 2005 — *Syzdykova E.S.* Russkaya kolonizaciya i vzaimootnosheniya pereselencev s mestnym naseleniem [Russian Colonization and the Relations Between Settlers and the Local Population] // *Rossijskie voennye i Kazahstan.* M., 2005. Pp. 214–241. (In Russ.).
- Tursunbaev, 1950 — *Tursunbaev A.B.* Iz istorii krest'yanskogo pereseleniya v Kazahstan [The History of Peasant Migration to Kazakhstan]. Alma-Ata: AN Kazahskoj SSR, 1950. 102 p. (In Russ.).
- Hvorostanskij, 1915 — *Hvorostanskij P.* Evolyuciya kirgizskogo hozyajstva v Turgajskoj oblasti Voprosy kolonizacii [The Evolution of Kyrgyz Economy in the Turgai Region], 1915. No. 18. Pp. 158–206. (In Russ.).
- Chernikov, 1966 — *Chernikov V.S.* Krest'yanskaya kolonizaciya Severnogo Kazahstana v konce XIX – nachala XX vv. i ee social'no-ekonomicheskie poledstviya [Peasant Colonization of Northern Kazakhstan in the Late 19th – Early 20th Century and Its Socio-Economic Consequences] // *Diss. kandidata istroicheskikh nauk.* M., 1966. 215 p. (In Russ.).
- Frizen, 2016 — *Frizen D.Ya.* Vzaimootnosheniya mezhdru kazahami i krest'yanami-pereselencami Zapadnogo Kazahstana v XIX – nachala XX vv. [Relations Between Kazakhs and Peasant Settlers of Western Kazakhstan in the 19th – Early 20th Century] // *Samarskij nauchnyj vestnik.* 2016. No. 4. Pp. 117–121. (In Russ.).

Churkin, Tokmurzaev, 2019 — *Churkin M.K., Tokmurzaev B.S.* Agrarnaya kolonizaciya Stepnogo kraja: obshchestvenno-politicheskij diskurs i imperskie praktiki vtoroj poloviny XIX – nachala XX vv. [Agrarian Colonization of the Steppe Region: Socio-Political Discourse and Imperial Practices of the Late 19th – Early 20th Centuries]. Omsk, 2019. 262 p. (In Russ.).

Shalgimbekova, 2012 — *Shalgimbekova K.S.* Istoriya formirovaniya poliyazychnogo naseleniya Severnogo Kazakhstana (na primere Kostanajskoj oblasti) [The History of the Formation of Multilingual Population in Northern Kazakhstan (The Case of Kostanay Region)] // Vestnik CHelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Filologiya. Iskuststvovedenie, 2012. No. 5(259). Vol. 63. Pp. 173–175. (In Russ.).

Ybyraj, 2024 — *Ybyraj S.B.* Mambetali Serdalin o vliyaniy zemel'nyh reform na tradicionnyy ukhad hozjyastv naseleniya severnogo Kazakhstana v konce XIX – nachala XX vv. [Mambetali Serdalin on the Influence of Land Reforms on the Traditional Way of Life and Economy of the Population of Northern Kazakhstan in the Late 19th – Early 20th Century] // Severnyy region: nauka, obrazovanie, kul'tura, 2024. Vol. 25. No. 4. Pp. 37–47. (In Russ.).

Said, 1978 — *Said E.W.* Orientalizm. New York, 1978. 369 p.

James, 1998 — *James C. Scott.* Seeing Like a State. Yale University Press, 1998. 464 p.

Әдебиеттер

Ақкөл, 2007 — Ақкөл, Ерейментау, Аршалы, Целиноград аудандары және Біржан сал ауданы бойынша Ақмола облысының кейбір елді мекендерінің атауларын өзгерту туралы, 2007. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V07B0003236/compare> (қаралған уақыты: 02.04.2025).

Белоус, 2019 — *Белоус С.Г.* Аграрный вопрос в Казахстане в конце XIX – начале XX веков и его отражение в курсе «История Казахстана». Дисс. на соиск. степени доктора PhD. Алматы, 2019. 211 с.

Бөкейханов, 1994 — *Бөкейханов Ә.* Шығармалар. Алматы: «Қазақстан», 1994. 384 б.

Бөкейхан, 1995 — *Бөкейхан Ә.* Таңдамалы. Алматы, 1995. 477 б.

Дулатов, 1911 — *Дулатов М.* Жер мәселесі // Айқап, 1911. № 11. Б. 8–10.

Жаркенова, 2018 — *Жаркенова А.М.* Полиэтнический состав населения Северного Казахстана в конце XIX – начале XXI вв.: исторические особенности, современные тенденции и перспективы // Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия», 2018. № 4(92). С. 60–69.

Кабульдинов, 2022 — *Кабульдинов З.* Северный Казахстан всегда был казахской землей, 2022 // URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/33811>

Кабульдинов, 2025 — *Кабульдинов З.Е.* Обострение земельных проблем казахов в условиях массовой крестьянской колонизации в начале XX века // Отан тарихы, 2025. № 1. С. 5–17.

Кауфман, 1897 — *Кауфман А.А.* Переселенцы-арендаторы Тургайской области. СПб., 1897. 350 с.

Материалы, 1960 — *Материалы* по истории политического строя Казахстана. Алма-Ата, 1960. Т. 1. 442 с.

Материалы, 1896 — *Материалы* по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по обследованию степных областей. Под руководством Ф.А. Щербины. СПб., 1896–1908 гг. В 27-ти томах.

Материалы, 1999 — *Материалы* по введению русской политической системы управления в Казахстане. Алматы, 1999. 255 с.

Мәрсеков, 1912 — *Мәрсеков Р.* Қазақ қайтсе жерге ие болады? // Айқап, 1912. № 1. Б. 5–7.

Мұхатова, 2002 — *Мұхатова О.Х.* XIX–XX ғасырлардағы Қазақстан тарихнамасы. Алматы, 2002. 152 б.

Мырзахметова, 2007 — *Мырзахметова А.Ж.* История образования и деятельности органов Переселенческого управления в Казахстане в конце XIX – начале XX вв.: автореф. дисс. на соиск. канд. ист. наук. Караганда, 2007. 30 с.

Мырзахметова, 2010 — *Мырзахметова А.Ж.* Нормативно-правовая база переселенческой политики в Казахстане во второй половине XIX – начала XX века // Вестник КарГУ, 2010. № 2. С. 37–47.

Новоселов, 1908 — *Новоселов П.* Землеотводное дело в Киргизской степи и необходимость землеустройства киргиз; Ч. Вопрос о землеустройстве киргиз // Вопросы колонизации, 1908. № 3. С. 108–120.

Нурбаев, 2006 — *Нурбаев К.Ж.* Колонизация Северо-Центрального Казахстана (XVIII – первая половина XIX века): историко-географическая проблема // Дисс. на соиск. ученой степени доктора исторических наук. Алматы, 2006. 319 с.

Нурбай және т.б., 2023 — *Нурбай К., Алтысбаева Г., Аубакирова Х.* Проблема развития земельных отношений в северном Казахстане во второй четверти XIX – 50-60 годах XX веков: историографический анализ // Вестник ЕНУ им. Л. Гумилева. Серия: исторические науки. Философия. Религиоведение, 2023. Т. 145. № 4. С. 110–127.

Седельников, 1907 — *Седельников Т.И.* Борьба за землю в киргизской степи (Киргизский земельный вопрос и колонизационная политика правительства). СПб.: Электротпечатня тва «Дело, казачий пер. № 9», 1907. 79 с.

Сейдалиев, 1912 — *Сейдалиев Ж.* Жер жайынан бір-екі ауыз сөзі // Айқап, 1911. № 10. Б. 12–23.

Сариева, 2002 — *Сариева Р.Х.* Колониальная политика царизма в Казахстане: на примере Тургайской области (1868–1914 гг.): автореф. дисс. на соиск. канд. ист. наук. Алматы, 2002. 33 с.

Сорока, 2009 — *Сорока Н.Н.* Крестьянские переселения и их влияние на экономику казсхского кочевого аула Степного края второй половины XIX – начала XX вв. Омск, 2009. 35 с.

- Сулейменов, 1963 — *Сулейменов Б.* Аграрный вопрос в Казахстане в последней трети XIX – начала XX в. Алма-Ата, 1963. 411 с.
- Сыздыкова, 2005 — *Сыздыкова Е.С.* Русская колонизация и взаимоотношения переселенцев с местным населением // *Российские военные и Казахстан.* М., 2005. С. 214–241.
- Турсунбаев, 1950 — *Турсунбаев А.Б.* Из истории крестьянского переселения в Казахстан. Алма-Ата: АН Казахской ССР, 1950. 102 с.
- Фризен, 2016 — *Фризен Д.Я.* Взаимоотношения между казахами и крестьянами-переселенцами Западного Казахстана в XIX – начале XX века // *Самарский научный вестник*, 2016. № 4. С. 117–121.
- Хворостанский, 1915 — *Хворостанский П.* Эволюция киргизского хозяйства в Тургайской области Вопросы колонизации, 1915. № 18. С. 158–206.
- Черников, 1966 — *Черников В.С.* Крестьянская колонизация Северного Казахстана в конце XIX – начале XX века и ее социально-экономические последствия. Дисс...кандидата исторических наук. М., 1966. 215 с.
- Чуркин, Токмурзаев, 2019 — *Чуркин М.К., Токмурзаев Б.С.* Аграрная колонизация Степного края: общественно-политический дискурс и имперские практики второй половины XIX – начала XX вв. Омск, 2019. 262 с.
- Шалгимбекова, 2012 — *Шалгимбекова К.С.* История формирования полиязычного населения Северного Казахстана (на примере Костанайской области) // *Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение*, 2012. № 5(259), Вып. 63. С. 173–175.
- Ыбырай, 2024 — *Ыбырай С.Б.* Мамбетали Сердалин о влиянии земельных реформ на традиционный уклад хозяйств населения северного Казахстана в конце XIX – начале XX веков // *Северный регион: наука, образование, культура*, 2024. Т. 25. № 4. С. 37–47.
- Said, 1978 — *Said E.W.* Orientalism. New York, 1978. 369 p.
- James, 1998 — *James C. Scott.* Seeing Like a State. Yale University Press, 1998. 464 p.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Буланов Е.О. ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	633
Каримов Қ.С., Гокче М., Түрсүн Х.М. ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	650

ТАРИХ

Абдимомынов Н.Т., Сауырқан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: XIII–XIV ҒҒ. СОЛТҮСТІК ҚАРА ТЕҢІЗДЕГІ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛДЫҚ САУДА-САТТЫҚТЫҢ ДАМУЫ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТАЛДАУЫ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.Қ., Қазмұханов Р.М. АЛТЫН ОРДА МЕН МӘМЛҮК МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ДІННІҢ РӨЛІ.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	709
Болатхан Ә. ЗАҢДЫЛЫҚ – ИДЕОЛОГИЯ, ШЕТТЕТУ – ТӘЖІРИБЕ: КҮШТЕП ҚОНЫС АУДАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ «ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР» (1948–1953).....	727
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х. XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. НЕМІС ОККУПАЦИЯСЫНДАҒЫ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҰМЫСТАРЫ: ХАРЬКОВТАҒЫ «ЖАҢА УКРАИНА» ГАЗЕТІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ (1941–1943).....	760
Исмагулов Ұ.Ш., Конбай Е. 1920-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІ (АҚТӨБЕ АРХИВІ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН Өңірінен РЕПРЕССИЯҒА ҰШЫРАҒАН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ (1920–1940 ЖЖ.).....	787
Қаипбаева А.Т., Белялова А. ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІ (1920–1930 жж.).....	803
Қара Ә., Тайман С.Т. Жарбулова С.Т. МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ.....	823
Сейітханұлы Ш. ТҮРІКТЕР МЕН МОҢҒОЛДАРДЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ОРТАҚ ҚЫРЛАРЫ.....	840
Сулейменова А.Т. КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОО ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ).....	855
Ташагыл А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАН-ТӘЖІК САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Қалыш А.Б. ДӘСТҮРЛІ КИІМ АРҚЫЛЫ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАУ: ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ МҰРАСЫ.....	887
Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.Қ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	900
Сыздықова Г.М. СОЛТҮСТІК, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ (2009–2024 ЖЖ.).....	916

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Буланов Е.О. ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЛЬЯСА ЖАНСУГУРОВА.....	633
Каримов К.С., Гокче М., Турсун Х.М. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА.....	650

ИСТОРИЯ

Абдимомынов Н.Т., Сауыркан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РАЗВИТИЕ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В XIII–XIV ВЕКАХ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.К., Казмуханов Р.М. РОЛЬ РЕЛИГИИ В ОТНОШЕНИЯХ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И МАМЛЮКСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК).....	709
Болатхан А. ИДЕОЛОГИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАКТИКА ИСКЛЮЧЕНИЯ: «НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ» В СИСТЕМЕ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ (1948–1953 ГГ.).....	727
Доскараева А.А., Мухатова О.Х. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. АГИТАЦИОННАЯ РАБОТА ПОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИЕЙ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ГАЗЕТЫ «НОВАЯ УКРАИНА» В ХАРЬКОВЕ (1941–1943).....	760
Исмагулов У.Ш., Конбай Е. ГОЛОД НАЧАЛА 1920-Х ГГ. И ПРОБЛЕМЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (ПО ДАННЫМ АКТЮБИНСКОГО АРХИВА).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. РЕПРЕССИРОВАННОЕ МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА 1920–1940-Х ГОДОВ.....	787
Каипбаева А.Т., Белялова А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (1920–1930 гг.).....	803
Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.....	823
Сейтхан Ш. ОБЩИЕ ЧЕРТЫ КОЧЕВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ТЮРКОВ И МОНГОЛОВ.....	840
Сулейменова А.Т. НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА).....	855
Ташагил А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАНО-ТАДЖИКСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Калыш А.Б. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ: ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	887
Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ.....	900
Сыздыкова Г.М. ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТНЫХ ЦЕНТРОВ СЕВЕРНОГО, ЦЕНТРАЛЬНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (2009–2024 ГГ.).....	916

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Bulanov E.O. THE ISSUES OF THE NATIONAL LIBERATION UPRISING OF 1916 IN THE WORKS OF ILYAS ZHANSUGUROV.....	633
Karimov K.S., Gökçe M., Tursun Kh.M. ISSUES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN UZBEKALI ZHANIBEKOV'S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES.....	650

HISTORY

Abdimomynov N.T., Sauyrkan Ye. VENICE, GENOA, AND THE GOLDEN HORDE: THE DEVELOPMENT OF TRANSCONTINENTAL TRADE IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 13TH–14TH CENTURIES.....	662
Abuov N.A., Ilyassova G.S., Ualiyeva S.K. SMALL TOWNS OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION: HISTORY AND ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION.....	679
Abylov T.T., Mutaliyev M.Kh., Kazmukhanov R.M. THE ROLE OF RELIGION IN RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE AND THE MAMLUK STATE.....	696
Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN).....	709
Bolatkhan A. LEGALITY AS IDEOLOGY AND EXCLUSION AS PRACTICE: THE “PUNISHED PEOPLES” IN THE SYSTEM OF SPECIAL SETTLEMENTS (1948–1953).....	727
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT).....	743
Dyakova He.V. AGITATION WORK UNDER THE GERMAN OCCUPATION: THE IDEOLOGICAL ROLE OF THE NEWSPAPER “NOVA UKRAINE” IN KHARKOV (1941–1943).....	760
Ismagulov U.S., Konbay Y. THE PROBLEM OF FAMINE AND HOMELESS CHILDREN IN EARLY 1920S (BASED ON AKTOBE ARCHIVE).....	773
Yorulmaz O., Tokzhigitova M.A. REPPRESSED MUSLIM CLERGY IN SOUTH KAZAKHSTAN (1920s–1940s).....	787
Kaipbayeva A.T., Belyalova A. THE STATE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR HOMELESS CHILDREN (1920s–1930s).....	803
Kara A., Taiman S., Zharbulova S. THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES.....	823
Syeitkhan Sh. COMMON ASPECTS OF THE NOMADIC LIFE OF TURKIC AND MONGOLS.....	840
Suleimenova A.T. FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY).....	855
Tasagil A., Nursultanova L.N., Tanatarova Zh.T. IRANIAN-TAJIK TRADE AND ECONOMIC RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	872

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Yessenamanova A.S., Kalysh A.B. THE REPRESENTATION OF MATERIAL CULTURE THROUGH TRADITIONAL COSTUME: THE TURKIC CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUMS SPACE OF KAZAKHSTAN.....	887
Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES.....	900
Syzdykova G.M. CHANGING THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE REGIONAL CENTERS OF NORTHERN, CENTRAL AND EASTERN KAZAKHSTAN (2009–2024).....	916

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (3)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй